

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: "DÖVLƏT VƏ HÜQUQ NƏZƏRİYYƏSİ"

FƏNN: "HÜQUQ NƏZƏRİYYƏSİ - 2"

MÜHAZİRƏ

Mövzu: 2 «HÜQUQYARATMA»

BAKI – 2015

MÖVZU: “Hüquqyaratma”

P L A N:

GİRİŞ:

1. Hüquqyaratmanın anlayışı, növləri.
2. Hüquqyaratmanın mərhələləri.
3. Hüquqi texnika.

NƏTİCƏ:

GİRİŞ

Hüquqyaratmanın əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, hər hansı bir normativ-hüquqi akt yaradılarkən biz hüquqyaratmadan istifadə edirik. Hüquqyaratma əsasən hər hansı bir hüquqyaradan səlahiyyətli orqanın əsas peşəsi olub müəyyən dövlət əhəmiyyətli qanunların yaradılmasını özündə ehtiva edir. Bu mövzuda hüquqyaratmanın anlayışı, növləri haqqında ətraflı məlumat verməyə çalışacağıq.

İkinci sualda hüquqyaratmanın mərhələləri və onun hansı prosedurlardan keçdiyi barədə ətraflı məlumat verəcəyik.

Üçüncü sualda isə hüquqi texnika barədə məlumat verəcəyik. Burada hüquqyaratmanın əsas qanunauyğunluqlarını, onların hansı şərtlər daxilində formalaşmasını göstərəcəyəm. Sonda hüquqyaratma fəaliyyəti hüquqşünaslar üçün gələcək fəaliyyətində peşə vərdişlərinə yiyələnməsinə kömək edir. Çünki hüquqşünasların özü gələcəkdə hüquqyaratma fəaliyyəti ilə məşğul olacaqdır.

Sual I. Hüquqyaratmanın anlayışı, növləri.

Artıq qeyd edildiyi kimi, hüquq da dövlət kimi sosial proseslərin edilməsi, son nəticədə insanlar arasındakı münasibətlərin nizamlanması zərurətindən yaranır. Hüquq sosial əsaslara söykənir. Bu cür əsasların üç başlıca növünü fərqləndirmək qəbul olunmuşdur:

- məzmunu tərəflərin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrindən ibarət, artıq təşəkkül tapmış ictimai münasibətlərə hüquqi forma vermə;

- dövlətin ictimai inkişaf tendensiyasının dərki əsasında hələ tam formalaşmamış münasibətləri qanunda möhkəmləndirə bilməsi, onların ictimai praktikada təsdiqlənməsinə aktiv şəkildə yardımçı ola bilməsi;

- hüquqi praktika da birbaşa əsas ola bilər.

Beləliklə, hüququn maddi mənbəyi cəmiyyətin həyatında yaranan obyektiv tənzimləmə zərurətidir və qanunvericinin anlamalı olduğu ictimai münasibətlərdir. Bu o deməkdir ki, qanunvericidə cəmiyyət üzvlərinin davranışının müəyyən variantlarının ümumməcburi olması, qanun şəklinə salınması ilə bağlı baxışlar, təsəvvürlər, rəylər yaranır. Hüquq düşüncəsində mövcud olmayan qanun hüququn ideya mənbəyində ola bilməz. Bu tələbatı anlayaraq, dövlət birbaşa olaraq müəyyən edilmiş hüquq normasını formullaşdırır, yaxud həyatda artıq təşəkkül tapmış davranış qaydalarını sanksiyalaşdırır və bununla da onlara hüquq norması keyfiyyəti verir.

Hüquq normalarında ifadə olunmuş zəruriliyi qeyd edərkən müəyyən olunmalıdır ki, o, nəinki obyektiv, həm də subyektiv amillərlə bağlıdır. Onun ifadəsi qanunvericinin müvafiq iradəsi, onun bilikləri, təcrübəsi və mədəni səviyyəsi ilə əsaslanır. Biliklər, təcrübə, mədəni səviyyə tarixi hüquqi abidələrdən (Manu qanunları, Hammupari qanunları, XII cədvəl qanunları, Napoleonun 1804-cü il Mülki Məcəlləsi və s.) təməl götürür. Müvafiq olaraq hüquq da ictimai təvəkkürün obyektivləşdirilmiş forması olur və özlüyündə gerçəkliyin praktiki dərk edilməsini ifadə edir. Hüquq qanun layihələrini hazırlayan, müzakirə və qəbul edən konkret adamların iradəsini əks etdirir.

Beləliklə, hüququn mənbələri kimi geniş mənada maddi, ideoloji, tarixi növlərdən istifadə olunur. Müasir şəraitdə bu ənənəvi topluya mənəvi mənbələri (məsələn, müsəlman, hindu, iudey hüququ) və beynəlxalq hüququ əlavə etmək olar. Məsələn, AFR-in Əsas Qanununun 25-ci maddəsinə görə, «beynəlxalq hüququn ümumi normaları Federasiya hüququnun tərkib hissəsidir. Onlar Federasiya qanunları qarşısında üstünlüyə malikdir, federal ərazilərin sakinləri üçün birbaşa olaraq hüquq və vəzifələr doğurur». Analoci norma Yaponiya, Yunanıstan, İspaniya konstitusiyalarında da mövcuddur.

Hər bir dövlətin ən mühüm istiqamətlərindən biri hüquqyaratma fəaliyyəti hesab olunur. **Hüquqyaratma dedikdə** – dövlətin yeni hüquq normalarının qəbulu və mövcud olan formalara dəyişikliklər edilməsi ilə əlaqədar idarəetmə fəaliyyətinin xüsusi, spesifik forması başa düşülür. Bu hüquqyaratma anlayışına yalnız ümumi yanaşmadır. Onun anlamında bir neçə aspektlər fərqləndirilir. Birincisi, artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hüquqyaratma hüquq normalarının qəbulu üzrə fəaliyyətdir. İkincisi, hüquqyaratma dedikdə, hər şeydən əvvəl, səlahiyyətli orqan tərəfindən konkret hüquq normasının yaradılması prosesini nəzərdə tutur. Lakin hüquqyaratmanın ikinci anlayışı dövlətin digər analoci fəaliyyəti ilə – qanunyaratma ilə birləşir. **Hüquqyaratma** – ictimai münasibətlərə başlıca təsir yoludur, hüquqa hüquqi qüvvə verilməsinin əsas vasitəsidir. Hüquqi sferada hüquqyaradıcılığı prinsipə və başlıca olaraq hüququn formalaşması prosesini tamamlayan, dövlət iradəsini qanun səviyyəsinə yüksəldilməsini ifadə edən dövlət fəaliyyətidir. Hüquq yaradıcılığı dövlətin hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş hüquqi aktlar qəbul etmək üzrə fəaliyyətdir. Dövlət fəaliyyətinin hüquqyaratma forması dövlət orqanlarının hüquq normalarını yaratmaq, dəyişdirmək və ya ləğv etmək üzrə fəaliyyəti ilə əlaqədar olan müstəqil formadır.

Hüquqyaratmanın subyektləri qismində qanunla müəyyən edilmiş qaydada səlahiyyətlərə malik ixtisaslaşdırılmış səlahiyyətli orqanlar çıxış edirlər. Dövlət orqanları, yerli özünüidarəetmə orqanları, qeyri-dövlət orqanları, həmkarlar ittifaqı və s. belə subyektlərə aiddir.

Hüquqyaratmanın mahiyyəti dövlət iradəsinin hüquq normasına, yəni ümumməcburi davranış qaydalarına müraciət etməsindən ibarətdir. Hüquqyaratma fəaliyyəti Konstitusiyada, rəqlamentlərdə, nizamnamələrdə və s. ehtiva olunan prosessual normalar çərçivəsində həyata keçirilir.

Hüquqyaratma yeni hüquq normalarının qəbulundan, ləğvindən, yaxud əlavə və dəyişiklər edilməsi yolu ilə köhnə hüquq normalarının təkmilləşdirilməsindən ibarətdir.

Hüquqyaratmaya, onu dövlət fəaliyyətinin digər istiqamətlərindən fərqləndirən aşağıdakı səciyyəvi cəhətlər xasdır:

1. Bu, cəmiyyətin idarə olunmasının mühüm vasitəsidir, burada onun inkişaf strategiyası formalaşdırılır, mühüm davranış qaydaları qəbul edilir.

2. Hüquqyaratmanın nəticəsi, yəni hüquq normaları başlıca olaraq normativ aktlarda təcəssüm olunurlar.

3. Qəbul olunan normativ aktların keyfiyyəti cəmiyyətin sivilliyini və demokratikliyinin göstəricisidir.

Dövlət hüquqyaratma fəaliyyəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1) **Demokratizm** — bu prinsip hüquq yaradıcılığında xalqın mənafeyini və iştirakını nəzərdə tutur.

Hüquq normaların qəbulu və realizə olunması qaydasından ibarətdir və vətəndaşların bu prosesdə iştirak dərəcəsi ilə səciyyələndirilir.

2) **Aşkarlıq** — hüquqyaratma fəaliyyəti açıq, normativ-hüquqi aktın müzakirəsinə kütləvi informasiya vasitələrinin, ictimaiyyətin nümayəndələrinin cəlb edilmələrlə, qəbul olunan sənədin cəmiyyət həyatının həmin inkişaf mərhələsində onun məqsədlərinə, hüquq normalarının qəbulu gedişinə və mərhələlərinə dair geniş maariçilik tədbirlərinin keçirilməsi ilə qəbul edilməlidir.

3) **Elmi əsaslandırma** — normativ-hüquqi aktın hazırlanması və verilməsi prosesində konkret hüquq normasının qəbulu məqamında sosial-iqtisadi şərait diqqətlə öyrənilməlidir. Cəmiyyət üzvlərinin buna tələbatı, mənafeləri və s. öyrənilməlidir.

4) **Hüquqyaratmanın peşəkarlığı** — bu prinsip hüquqyaratmanın keyfiyyəti və səmərəliliyi ilə bir başa bağlıdır. Bütün bu və ya digər sahələrdə olduğu kimi hüquqyaratma fəaliyyəti sahəsində də öz işinin son dərəcə peşəkarı, qanun layihələrinin modelləşdirilməsində kifayət qədər bilikli və təcrübəli mütəxəssislər çalışmalıdır. Ancaq belə halda hüquqyaratmanın real nəticələri, qarşıdakı məqsədə nail olunması və vəzifələrin realizəsi haqqında danışmaq olar.

5) **Fəaliyyətin qanunvericiliyi** — bu prinsipin əsasını təşkil edən qaydaya uyğun olaraq bütün hüquqyaratma işi qüvvədə olan qanunvericilik əsasında və ona müvafiq surətdə həyata keçirilməlidir. Qanunun normativ-hüquqi aktlar sistemində aliliyi təmin olunur.

6) **Humanizm prinsipi** — bu prinsipə əsasən pozitiv hüquq yaradılarkən təbii hüquqlar rəhbər götürülməlidir. Humanizm prinsipi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin I hissəsində deyilir: «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir». Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 9-cu maddəsində göstərilir ki: «Cinayət Məcəlləsi insanların təhlükəsizliyini təmin edir. Cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli cismani cəza vermək və ya insan ləyaqətini alçaltmaq məqsədi daşıya bilməz».

7) **Beynəlmiləçilik prinsipi** — hüquq yaradıcılığı zamanı dövlətin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin hüquqi qüvvəsi təmin olunur.

8) Hüquq yaradıcılığında demokratik dövlətin hüquqi təcrübəsinə istinad edilməlidir.

Hüquqyaratma prosesi bu və ya digər dərəcədə dövlət iradəsinin təzahür etməsilə bağlıdır.

Bu qayda dünya tarixində dəfələrlə təsdiqlənmişdir. Sözügedən münasibətlərdə hakim fərqlərin öz güclərini dövlət şəklində təşkil etməkdən başqa, onlar bu müəyyən münasibətlərə əsaslanan iradələrinə dövlət iradəsi, qanun növündə ümumi ifadə verməlidirlər. Norma yaradıcılığının məzmunu, öz məcmusunda hüquqyaradıcı prosesi təşkil edən, ardıcıl həyata keçirilən təşkilati hərəkətlərdən ibarətdir. Bu, normativ aktlar yaratma və onları hüququn

subyektlərinə çatdırılması texnologiyasıdır. Özünün ictimai-siyasi əhəmiyyətinə görə hüquqyaratma prosesi konstitusion və digər hüquqi normalarla tənzimlənir.

İlkin hüquq təbii-tarixi qaydada qanunvericinin fəaliyyətindən əvvəl və müstəqil şəkildə formalaşır. Hüquqyaratma prosesində başlanğıc mərhələ ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə obyektiv tələbatın yaranmasıdır. Bu tələbat son nəticədə iqtisadi münasibətlərə əsaslanır, lakin ona təsir göstərən amillər sosial-siyasi, sinfi və digər ictimai maraqlardır. Hüquqyaratmanın son mərhələsində ictimai tələbatın ifadəçisi olan və müvafiq maraqlarını ümumməcburi davranış qaydalarına çevirən səlahiyyətli orqanların xüsusi məqsədyönlü fəaliyyəti böyük əhəmiyyət daşıyır. Ümumi xarakterli formal müəyyən göstərişləri hüquqa çevirmənin təşkili üzrə fəaliyyət elə hüquqyaratma fəaliyyətidir. Hüquqyaratma öz məzmununa görə zəngin hadisə, ümumi davranış qaydalarının formalaşdırılması üzrə mürəkkəb fəaliyyətdir. O, öz xarakterinə görə eynicinsli deyildir.

Ənənəvi olaraq hüquqyaratmanın aşağıdakı üç əsas növü fərqləndirilir:

1. səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqyaradıcılığı;
2. bilavasitə xalqın hüquqyaradıcılığı (referendum);
3. normaların sanksiyalaşdırılması (bu zaman onların yaradılması prosesi dövlət orqanlarından kənarında baş verir). Dövlətdən asılı olmadan təşəkkül tapan adətlərin (işgüzar adət), yaxud qeyri-dövlət təşkilatlarının (məsələn, ictimai təşkilatların) hazırladığı normaların dövlət orqanları tərəfindən sanksiyalaşdırılması. Hər üç halda hüquqyaradıcılığı məqsədləri ilə, həm də əsaslandığı prinsipləri ilə fərqlənir. Lakin bununla hüquqyaratmanın sərhədləri zahirən məhdudlaşdırılmır. Əks təqdirdə bu spesifik və böyük əhəmiyyətli prosesin məhdud dərk edilməsi üçün təhlükə yarana bilərdi.

Beləliklə, hüquqyaratma subyektlərindən asılı olaraq aşağıdakılar fərqləndirilir:

1. Xalqın bilavasitə hüquqyaradıcılığı (referendum – xəbər verməli olan) ən mühüm dövlət məsələlərinin ümumxalq səsverməsinə çıxarılması. Referendumun şərti və xüsusiyyətləri, habelə üsulu müvafiq ölkənin konstitusiyası və

qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Referendumun məcburi və fakultativ növləri mövcuddur. Konstitusiyada təsbit edilmiş məsələlər üzrə referendumun keçirilməsi məcburidir. Fakultativ referendumun keçirilməsi ilə qanunverici orqandan asılıdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında maddə 3-də yazılıb.

I. Azərbaycan xalqı öz hüquqları və mənafeləri ilə bağlı olan hər bir məsələnin referendumla həll edə bilər.

II. Aşağıdakı məsələlər yalnız referendumla həll oluna bilər:

1) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi və ora dəyişikliklər edilməsi.

2) Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi.

III. Aşağıdakı məsələlər üzrə referendum keçirilə bilməz:

1) Vergilər və dövlət büdcəsi.

2) Amnistiya və əfv etmə.

3) Seçilməsi, təyin edilməsi və ya təsdiq edilməsi müvafiq olaraq qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinə edilmiş vəzifəli şəxslərin seçilməsi, təyin edilməsi və ya təsdiq edilməsi.

Ümumxalq səsverməsi gedişində qəbul olunan aktlar yüksək hüquqi qüvvəyə malikdirlər və xüsusi qaydada (faktiki olaraq qəbul edildikləri qaydada) ləğv edilə bilərlər;

2. Dövlət hakimiyyəti orqanlarının hüquqyaradıcılığı. Ən geniş yayılmış növlərdən biridir və səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquq normalarını müəyyən etmələri ilə əlaqədardır. Onun strukturunda qanunvericilik hakimiyyəti orqanlarının hüquqyaradıcılığı (qanunyaradıcılıq) və hüquq normalarının digər orqanlar tərəfindən qəbulu (qanunqüvvəli aktlarla əlaqədar hüquqyaratma) fərqləndirilir.

Bunların hamısı aşağıdakı mühüm məqamlar ilə səciyyələndirilir:

a) müvəkkil edilmiş şəxslərin dairəsinin məhdudluğu;

b) sənəd layihəsinin nəzərdən keçirilməsi qaydasının ciddiliyi;

c) hüquqyaratma orqanının əlində olan hüquq texnikası vasitələrinin böyük müxtəlifliyi;

d) hüquqyaratma aktının tənzim etdiyi münasibətlər dairəsinin hüquqi məzmununun sərtliyi. Belə hüquqyaratmanın subyektləri içərisində aşağıdakılar fərqləndirilir:

-parlament, prezident, hökumət və qanuna görə yuridik normalar və normativ aktlar yaratmaq hüququna malik olan digər ali dövlət orqanları. Qanun və qanunqüvvəli aktlar aşağıdakı kimi fərqləndirilir. **Qanun** — xüsusi qaydada qəbul edilən və ali qüvvəyə malik olan, ictimai həyatın başlıca məsələlərinə dair dövlət iradəsini ifadə edən normativ-hüquqi aktdır. Qanunlar ali hakimiyyət orqanları tərəfindən (federasiya, yaxud onun üzvləri vasitəsilə) xüsusi qaydada, yaxud xalq tərəfindən referendumla qəbul olunur. Onlarda ictimai və dövlət quruluşuna dair xalqın suveren iradəsi, vətəndaşların vətəndaşların hüquq və azadlıqları və s. məsələlər ifadə olunur. Qanunların rolu ictimai həyatın yeniləşməsi zamanı, demokratiyanın inkişaf etdirilməsində, kütlələrin siyasi aktivliyinin yüksəldilməsində xüsusilə artır. Qanunların ilkinliyi, onların ali hüquqi qüvvəsi və xüsusi qəbul etmə qaydası normativ-hüquqi aktın bu növünə aid əsas xüsusiyyətlərdir.

Qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktlar sırasında idarə və yerli orqanların aktlarına nisbətdə üstün hüquqi qüvvəyə malik hökumətin sərəncam və qərarlarıdır. Onlar çox vaxt özündə ilkin normaları əks etdirir və icraedici xarakter daşıyır. Ayrı-ayrı idarələrin qanunqüvvəli normativ aktları isə, bir qayda olaraq, idarədaxili münasibətləri tənzimləyir. Yerli qanunqüvvəli aktlar ərazi dövlət orqanları, yaxud yerli özünüidarəetmə orqanları qəbul edirlər. Onlar həmin ərazidə və ya məskunlaşmış bütün şəxslərə şamil olunurlar.

3. Digər qeyri-dövlət təşkilatlarının hüquqyaradıcılığı. Bu o cümlədən, hüquq normalarının yerli özünüidarəetmə orqanları və ictimai birliklər tərəfindən yaradılması deməkdir.

4. İki subyektin və ya yuxarıda sadalanan subyektlərin birgə hüquqyaratma fəaliyyəti.

Əhəmiyyətindən asılı olaraq təhlil edilən hüquqyaratma fəaliyyətini aşağıdakı kimi fərqləndirmək olar:

1. **Ali nümayəndəli orqanlar** — parlamentlərin yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan normativ aktları (mürəkkəbləşdirilmiş qaydada verilən qanunların qəbulu prosesində hüquqyaratma fəaliyyətindən olan qanunyaratma);

2. **Nümayəndələşdirilmiş hüquqyaratma** — bu müəyyən problemlərin əməli həlli üçün qəbulu nümayəndəli orqanın səlahiyyətinə daxil olan normativ aktların qəbulu üzrə parlamentin tapşırığını həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanlarının, hər şeydən əvvəl, hökumətin normayaratma fəaliyyətindən ibarətdir;

3. **Qanunqüvvəli hüquqyaratma** — burada hüquq normaları ali nümayəndəli orqanlara aid olmayan dövlət orqanları – prezident, hökumət, nazirliklər, icra hakimiyyəti digər mərkəzi orqanları, dövlət idarəçiliyinin yerli orqanları, idarə, müəssisə və təşkilatların rəhbərləri tərəfindən qəbul olunur və qüvvəyə minir. Qanunqüvvəli hüquqyaratma aktları qanunun tətbiq edilməsi üçün zəruridir. Hüquqyaratmanın bu növünün mövcudluğunun əsas səbəbi dövlət orqanlarının həll etməli olduqları məsələlərin mürəkkəbliyindən ibarətdir. Qanunqüvvəli hüquqyaratma bu fəaliyyətin digər növləri üzərində xeyli üstünlüyə malikdir.

Hüquqyaratmanın aşağıdakı formalarını qeyd etmək lazımdır:

- a) bilavasitə hüquqyaratma;
- b) adətlərin sanksiyalaşdırılması;
- c) korporativ normaların sanksiyalaşdırılması.

Bilavasitə hüquqyaratma ilə biz əvvəldə qeyd etmişdik.

Adətlərin sanksiyalaşdırılması — adətlər müəyyən cəmiyyətdə və ya ictimai birlikdə uzun illər ərzində təkrar edilən, uzunömürlü olması nəticəsində cəmiyyət üzvləri üçün vərdişə çevrilən və nəsildən-nəsilə keçən adi davranış qaydalarının məcmusudur. Adət əsasən kapitalizmə qədərki dövrlərdə cəmiyyət üzvləri arasında geniş yayılmış bir neçə yüzilliklər ərzində insanların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında mühüm rol oynamaqla yanaşı, qarşılıqlı münasibətlərin əsas tənzimləyicisi olmuşdur. Adətlər fərdlərin müəyyən sosial və mədəni təcrübəni mənimsəməli vasitəsi olub, həmin təcrübəni nəsildən-nəsilə ötürmüş, cəmiyyətdə

sabitliyi saxlayaraq t b q l rarası v  qruplardaxili münasibətlərin tənzim edilməsində rol oynamıřdır.

Dövlət və hüquq əmələ gəldikdən sonra ad tin hökmran təbəqə tərəfindən bəyənilən normaları dövlət tərəfindən sanksiyalařdırıldı. Yəni, onların bir çoxuna məcburi qüvvə (qanun qüvvəsi) verilmiřdir. Bununla da, ad t  əməl edilməsi, onların artıq könüllülük əsasında deyil, bu normaların özünün təbiətindən doęan məcburiyyət əsasında yerinə yetirilməsi dövlət tərəfindən təmin olunmuřdur. Yəni, dövlət bu adətləri pozana qarřı tənbeh edir. Dövlət bunu həyata keçirməklə cəmiyyət üzvlərinə hüquq qaydasına riayət olunması zəruriliyini ařılayır. Hüquq qaydasının mühafizəsini və bununla da ictimai münasibətlərin normal inkiřafını təmin edir.

Mütərəqqi adətlər dünyanın müxtəlif xalqları i erisində bu gün də qalmaqdadır.

Korporativ normaların sanksiyalařdırılması — mülki hüququn tərkib hissəsi, t s r rfat cəmiyyətlərinin v  ortaqlıqların yaradılması və fəaliyyət qaydasını, hüquqi statusunu tənzim edən hüquq normalarının məcmusu. İdarənin (kommersiya t řkilatının mülkiyyətçisi və ya m driyy ti tərəfindən müəyyən edilən və müxtəlif firmadaxili münasibətləri (məsələn, iř bölgüsü qaydasını) tənzim edir. Həmçinin, korporativ normalara o normalar aiddir ki, onlar ictimai birliklərin (ictimai t řkilatların, fondlar, siyasi partiyalar)  zvl ri iřtirak ları arasındakı münasibətləri tənzimləyirlər. Bu normalar nizamnam lərd  əks olunur, ümumi iclaslarda, konfranslarda v  qurultaylarda qəbul edilir və sanksiyalařdırılırlar.

Korporativ normaların fəaliyyəti ictimai birlikləri üzvlərinin davranıřı təcəssüm etdirməsi v  məcburi xarakter dařması ilə ř rtl nir. Bunları pozanlar rəhbərlik tərəfindən ciddi surətdə tənbeh edilirlər. Bu həmin idarələrin, t řkilatların, siyasi partiyaların davranıřını tənzim edir. Məsələn; ictimai birliyin nizamnaməsində onun üzvlərinin hüquq və vəzifələri r smil řdirilir, onlara təsir tədbirləri m  yy nl řdirilir. Bütün bunlar ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, t řkilatların, firmaların uęurlu fəaliyyəti   nd r. Bütün bu fəaliyyətlər, onların

yaradılması prosesi dövlət orqanlarından kənarında baş verir. Əgər bu korporativ normalar sanksiyalaşdırılmasalar onda ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, təşkilatların və s. fəaliyyətində bir kortəbiilik yaranar və onlar səmərəli fəaliyyət göstərə bilməzlər. Bunun üçün də korporativ normalar sanksiyalaşdırılmışdır.

Sual II. Hüquqyaratmanın mərhələləri.

Hüquqyaradıcılığın məzmunu, ardıcıl həyata keçirilən təşkilati hərəkətlərdən ibarətdir. Bu normativ aktlar yaratma və onların hüquq subyektlərinə çatdırılması texnologiyasıdır. Özünün ictimai siyasi əhəmiyyətinə görə hüquqyaratma prosesi konstitusion və digər hüquqi normalarla tənzimlənir. Hüquqyaratma, yeganə fəaliyyət olmasa da, o öz spesifikliyi, vacibliyi və mürəkkəbliyi sayəsində tam bir sıra müstəqil mərhələlərdən ibarətdir. Onların adı və mərhələliyi nəbədə hüquqyaratma fəaliyyətinin konkret növündən asılıdır.

Ümumi halda, hüquqyaratmanın aşağıdakı mərhələlərini fərqləndirmək olar:

Qanunvericilik (daha geniş - normayaradıcı) təşəbbüsü mərhələsi. Söhbət səlahiyyətli subyektin ilkin rəsmi fəaliyyətindən, yəni normativ-hüquqi aktların lahiyəsinin hüquqyaradıcı orqanın müzakirəsinə çıxarmasından və yaxud normativ akt yaratmaq təklifindən və ya akt layihəsinin hazırlanmasından gedir. Qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik subyektlərin dairəsi qanunvericilikdə ciddi şəkildə qeyd olunmuşdur.

Maddə 96. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.

1. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində qanunvericilik təşəbbüsü hüququ (qanun layihələrini və başqa məsələləri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim etmək hüququ). Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatlarına, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Azərbaycan

Respublikasının Ali Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının Prokuorluğuna və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə mənsubdur.

Belə ki, istənilən digər müraciətdən fərqli olaraq hüquqyaratma səlahiyyətinə malik olan orqana daxil olmuş qanunvericilik təşəbbüsü mütləq səlahiyyətli orqanın layihəyə, yaxud təklifə baxış keçirmək kimi hüquqi vəzifəsini nəzərdə tutur.

Biz bu fəaliyyətə misal kimi normativ-hüquqi aktlar haqqında qanundan sitat gətirmək istəyirəm.

Maddə 11. «Azərbaycan Respublikası qanunvericilik işləri planlarının təsdiqi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsi ilə tənzimlənir».

Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları özlərinin hazırlayacaqları normativ-hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması haqqında planları təsdiq edirlər.

Maddə 12. Normativ-hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması Milli Məclis deputatlarının, Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının, Naxçıvan Muxtar Respublikasının, Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi vahidlərinin, elmi idarələrin iəklifləri, kütləvi informasiya vasitələrində və əhalinin müraciətlərində irəli sürülmüş təkliflər nəzərə alınır.

Maddə 13. Normativ-hüquqi aktlar layihələrinin hazırlanmasının cari planları bir qayda olaraq 6 aydan 1 ilədək müddətə tətbiq olunur. Zəruri hallarda 5 illik müddət üçün perspektiv planlar nəzərdə tutula bilər. Bu planlarda qanunvericiliyin inkişaf istiqamətləri, kodifikasiya və ya normativ sənədlərin başqa cür qaydaya salınması üzrə iri tədbirlər müəyyən olunur, normativ aktların sistemləşdirilmiş və yaxud yeniləşdirilmiş nəşrlərinin hazırlanması nəzərdə tutulur. Perspektiv planlar cari planlarda konkretləşdirilir və nəzərə alınır.

2. Səlahiyyətli orqanın normativ-hüquqi aktı qəbuletmə, onun layihəsini hazırlama, qanun-layihənin iş planına daxiletmə zərurəti haqqında qərarı.

3. Normativ-hüquqi aktın layihəsinin hazırlanması və onun ilkin müzakirəsi. Bunun prosedurası layihənin mühümlüyündən, hazırlanmasının kimə

tapşırılmasından, habelə gələcək normativ aktın xarakterindən (ümumdövlət aktı və idarə) asılı olaraq fərqlənir. Daha mühüm layihələr ümumxalq səsverməsinə çıxarılır. Digərlərinin hazırlanmasında alim və mütəxəssislərdən ibarət konsultativ qruplar iştirak edir. Bu müzakirələr hər hansı bir Milli Məclisin komissiyasını təşkil edir. Məsələn; Ağacan Abıyevin rəhbərlik etdiyi komissiya.

Normativ-hüquqi aktlar haqqında qanundan sitat.

Maddə 15. Normativ-hüquqi aktın layihəsini hazırlayan orqan bir qayda olaraq, layihəni hazırlamaq üçün həmin orqanın işçilərindən, mütəxəssis və alimlərindən ibarət komissiya yaradır. Həmçinin, layihələrin hazırlanması işinə elmi idarələrin, marağı olan dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarının nümayəndələri cəlb edilə bilərlər. Layihələrin hazırlanmasında layihələri tərtib edən orqan və qurumların hüquq bölmələrinin iştirakı zəruridir.

Maddə 16. Normativ-hüquqi aktın ilkin layihəsinin o cümlədən, alternativ layihələrin hazırlanması dövlət orqanlarına, elmi idarələrə, qeyri-dövlət qurumlarına, ayrı-ayrı alim və mütəxəssislər tapşırıla, yaxud müqavilə ilə sifariş edilə, habelə ən yaxşı layihə üçün müsabiqə elan edilə bilər.

Maddə 17. Naxçıvan Muxtar Respublikasının və inzibati ərazi vahidlərinin səlahiyyəti və mənafeyi ilə bağlı layihələr hazırlanarkən onların müvafiq orqanları bu işə cəlb olunurlar.

İqtisadiyyatın, dövlət idarəçiliyinin ayrı-ayrı sahələri üzrə layihələrin hazırlanmasına bu sahələrin inkişafı üçün cavabdeh olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanları cəlb olunurlar.

Maddə 18. Azərbaycan Respublikası qanunlarının layihələri kütləvi informasiya vasitələri ilə və başqa üsullarla əhalinin nəzərinə çatdırıla bilər.

Maddə 19. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz təşəbbüsü ilə və ya Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin təşəbbüsü ilə qəbul etdiyi qərarla Azərbaycan Respublikasının qanun layihələrini qanunla müəyyən edilmiş qaydada ümumxalq müzakirəsinə verə bilər.

Maddə 20. Əsas normativ-hüquqi aktı və onun müddəalarını inkişaf etdirən və ya konkretləşdirən başqa aktların layihələri eyni vaxtda hazırlanır və

baxılır, bu mümkün deyilsə, əsas layihədə və ya onun qüvvəyə minməsi barədə aktın layihəsində bu cür aktların hazırlanması və qəbul edilməsi tapşırığı nəzərdə tutulur.

4. Normativ-hüquqi aktlara qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan orqanda normativ-hüquqi aktın layihəsinin müzakirəsi.

5. Normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsi.

Normativ-hüquqi aktlar haqqında qanuna müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında normativ-hüquqi aktların qəbul edilmə qaydası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının baxılması, qəbul edilməsi və tətbiqi qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

Normativ-hüquqi aktları qəbul etmək səlahiyyəti olan orqanlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilir.

Normativ-hüquqi aktların qüvvəyə minməsinin 3 üsulu vardır:

- 1) Normativ-hüquqi aktlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.
- 2) Başqa bir normativ-hüquqi aktda aktın nə vaxt qüvvəyə minməsi göstərilir.
- 3) Müəyyən vaxt keçəndən sonra.

Azərbaycanda bu üsulun birinci və ikinci növündən istifadə edilir.

Qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikası prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikasının Prokurorunun və ya Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim etdiyi qanun və ya qərar layihələri iki ay ərzində səsə qoyulur.

Qanun və qərar layihəsini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu və ya Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi təcili elan edibsə, bu müddət 20 gün təşkil edilir.

Qanunlar qəbul edildiyi gündən 14 gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə imzalamaq üçün təqdim edilir. Daxili elan olunan qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə imzalamaq üçün qəbul edildiyi gündən 24 saat ərzində təqdim edilir. Bundan sonra Prezident hər hansısa qərarı və qanunu imzalayır.

6. Qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktın məzmununun aidiyyəti subyektlərə çatdırılması. Qəbul olunmuş sənədin rəsmən elan olunması.

Normativ-hüquqi aktlar haqqında qanunun müddəalarına müvafiq olaraq referendumla qəbul olunmuş aktlar, qanunlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları istisna olmaqla özündə dövlət sirləri əks etdirən normativ-hüquqi aktların yayılması və qüvvəyə minməsi qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Rəsmi qaydada dərc olunmuş normativ-hüquqi aktlar qüvvəyə mindikdən sonra onların hər hansı orqan tərəfindən yerlərə göndərilmə faktından asılı olmayaraq, bütün dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən tətbiq və icra olunmalıdır.

Normativ-hüquqi aktın icrası üçün məsul olan şəxs orqan və vəzifəli şəxslər:

-İcraçıları aktla tanış etməli (zəruri hallarda nizamnamə ilə).

Zəruri hallarda aktların surətləri, onlardan çıxarışlarla icraçıları təmin etməli, aktları görünən yerlərdə asmalı, aktın qüvvəsi şamil edilən təşkilat, orqan və şəxslərin nəzərinə çatdırmaq üçün zəruri tədbirlər görməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları və sərəncamları rəsmi nəfər sayılan «Azərbaycan qəzetində» və «Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik» toplusunda dərc olunur.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin qərarları «Azərbaycan qəzetində» və «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin məlumatı»nda dərc olunur.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları rəsmi nəşr sayılan «Azərbaycan Respublikası qanunvericilik toplusunda» və «Respublika» qəzetində dərc olunur, zəruri hallarda onların dərhal və geniş yayımını təmin etmək üçün digər kütləvi informasiya kütlələrindən istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktları icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən rəsmi nəşr sayılan «Azərbaycan Respublikası Mərkəzi İcra Hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarının bülletenin»də dərc olunur.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi və müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qəbul etdikləri normativ-hüquqi aktları rəsmi dərc edə bilirlər.

Normativ-hüquqi aktlar həmçinin, istənilən kütləvi informasiya vasitələri və nəşriyyatlar tərəfindən dərc oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları və dərc olunmalı qəraradları nəşr sayılan «Azərbaycan» qəzetində və «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin məlumatı»nda dərc olunur.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının dərc olunmalı aktları rəsmi nəşr sayılan «Azərbaycan» qəzetində və rəsmi mətbuat orqanında dərc olunur və bütün bu proseslərdən sonra normativ-hüquqi aktlar qüvvəyə minir.

Beləliklə, hüquqyaratmanın ilkin prosesi cəmiyyətin inkişafının konkret mərhələsində onun problem və tələbatlarının aşkar edilməsindən ibarətdir. Xatırladılan məsələlər spontan şəkildə aşkar edilir, lakin onların aydınlaşdırılmasında müəyyən məntiqi ardıcılığın olması da mümkündür. Sonra problemin mahiyyətinin formalaşması baş verir, binada müxtəlif dinləmələr vahid əsası gətirilir. Bundan sonra normativ aktın layihələri hazırlanır. Bu iş bilavasitə hüquqyaratma orqanının özündə həyata keçirilir, ikincisi isə həmin mərhələdə «hüquqyaradıcılıq» həyata keçirilir. Yəni hüquq norması yaradılır, dəyişdirilir və ya ləğv edilir, sənəd layihəsinin mətni üzərində intellektual iş aparılır. Layihə mərhələsi də öz növbəsində bir-birini ardıcılıqla əvəz edən bir neçə mərhələyə bölünə bilər. Qərar layihəsinin hüquqyaratma orqanının müzakirəsinə verilməsinə

qərarın və layihənin gələcək taleyi haqqında məsələnin ilkin müzakirəsi, qanun layihəsinin müzakirəsi, gələcək sənəd layihəsinin tamamlanmasının və ona düzəlişlər edilməsinin (əgər buna zərurət olarsa) müzakirəyə çıxarılması. Layihənin müzakirəyə qəbulu ayrı-ayrı mərhələlər kimi də təzahür edə bilər.

Sual III. Hüquqi texnika.

Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi təminatı üçün hüquq normalarının hazırlanmasında, normativ aktların qəbulunda, onların sonrakı

sistemləşdirilməsində bir sıra qaydalardan istifadə edilir. Bütün bu qaydaların, üsulların və vasitələrin məcmusu qanunvericiliyin texnologiyasını yaradır.

Qanunvericiliyin texnikası dedikdə — forma və strukturuna görə yeni və məqsədəuyğun olan normativ-hüquqi aktların layihəsinin hazırlanmasının hüquq yaradıcılığının və nəzəriyyənin praktikasında formalaşan, normativ yazışmalarının dəqiqliyini, normativ materialın sadə və asan dildə formalaşmasını təmin edən üsul və qaydaların sistemidir.

Qeyd olunan qaydalara fərdi hüquqi aktları formullaşdırma, izah etmə və hazırlama qaydaları vasitələri və üsullarını əlavə etdikdə hüquqi texnika əmələ gəlir. Onun bəzi tələbləri normativ, həm də fərdi aktlar üçün ümumidir, məsələn, aktın məqsədəuyğunluğu, qanuniliyi, savadlılığı, düzgün forması, rəşional strukturu, zahiri atributların varlığı və s.

Hüquqi texnikanın səviyyəsi ilk növbədə hüquqi mədəniyyəti göstərir. Qanunçuluğun gözlənilməsi də, hüququn səmərəliliyi də daha çox onunla əsaslanır. Hüquq normaları qəbul edilərkən onları elə ifadə etmək, izah etmək və mətndə yerləşdirmək vacibdir ki, qanunvericinin iradəsi aydın və anlaşıqlı olsun, mətndəki ifadə həqiqi mənayla eyni olsun, yəni ikibaşlı mənə verməsin, onda qaranlıq məqamlar və boşluqlar qalmasın. Yəni o, yaşadığım həyatda konkret hallara tətbiq oluna bilsin. Hüquqi texnika əsasən hüquqi materialın təşkili ilə, onun zahiri izahı ilə bağlıdır.

Hüquqi texnikanın zahiri maddiləşməsini hüquqi aktların təkmilliyi səviyyəsində görmək mümkündür. **Hüquqi texnika dedikdə** — hüquqi aktların həm məzmununun və sturkaturunun işlənilib hazırlanması, həm də onların həyata keçirilməsi zamanı tətbiq edilən müəyyən üsulların, qaydaların, metodların məcmusudur. Hüquqi texnikanın elementinin hüquqi terminologiya, hüquqi konstruksiyalar normativ-hüquqi aktların sistemləşdirilməsi üsulları təşkil edir.

Hüquqi texnikada terminologiya mühüm əhəmiyyətə malikdir. Terminlər özlüyündə qanunvericinin iradəsini ifadə edən müəyyən anlayışların şifahi mənasıdır. Terminlər vasitəsilə biz müəyyən səslərin mənasını, anlayışlarını başa düşürük. Bunun vasitəsilə biz qanunvericilikdə olan müəddələri dəqiq, tam,

hərtərəfli başa düşürük. Həmin qanunvericilikdə olan müddəalar praktikada tətbiq etməyə istifadə olunur. Ümumişlək, xüsusi hüquqi (iddia, iştirakçılıq), xüsusi qeyri-hüquqi.

Terminlərdən istifadənin daha ümumi qaydaları bunlardır: terminologiyanın vahidliyi, onların müxtəlif hüquqi aktlarda işlətmənin eyniliyi, ümumişlək terminlərin istifadəsi, terminologiyanın sabitliyi, ümumi tanınmış işarələrin sabitliyi. Terminologiyadan başqa hüquqi texnikanın vasitələrinə hüquqi Konstitusiyanın da aid edilir. Bu, normativ materialın onu təşkil edən elementlərlə (məsələn, cinayət hərəkəti ilə) xüsusi bağlılıqla hazırlanmasıdır. Məsələn, Cinayət Məcəlləsinin onu təşkil edən elementlərlə (məsələn, cinayət tərkibi, cinayət məsuliyyəti ilə) xüsusi bağlılıqla hazırlanmasıdır.

Hüquqi texnikada hüquqi aktın hazırlanması vasitələrinə və qaydalarına mühüm rol verilir. Qaydalar normativ-hüquqi akta yalnız yekcins materialın daxil edilməsini tələb edir. Məzmunca fərqlənən aktdansa iki, üç yekcins məzmunlu aktı qəbul etmək yaxşıdır. Qaydalar əvvəlcə maddi, sonra isə prosessual-hüquq normalarının qəbul edilməsini diktə edir. Qaydaların maddi qəbul edilməsi dedikdə — burada onların hüquq və vəzifələri əks olunur. Prosessual qaydaların qəbul edilməsi isə burada onların qaydaların necə yerinə yetirilməsi, hansı prosedurdan, mərhələdən keçməsi əks olunur. Hüquqi texnika vasitəsi kimi öz rekvizitləri və (adı, qəbul edilmə tarixi, imza və s.) strukturu ilə sənədin mətni çap olunur. Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlar haqqında qanununa görə normativ-hüquqi aktın aşağıdakı rekvizitləri olmalıdır:

- a) normativ-hüquqi aktın adı (qanun, fərman, qərar və s.).
- b) tənzimləmə predmetini əks etdirən normativ-hüquqi aktın adı (başlığı).
- c) normativ-hüquqi aktın qəbul edildiyi tarix və yer.
- d) müvafiq normativ-hüquqi aktı imzalamaq səlahiyyəti olan şəxsin imzası.
- e) normativ-hüquqi aktın nömrəsi.

Normativ-hüquqi aktların strukturu.

Normativ-hüquqi aktlar haqqında qanuna müvafiq olaraq özündə hüquq normalarını əks etdirən maddə və ya bənd normativ-hüquqi aktın əsas struktur elementidir. Hüquq normaları «maddə» adı altında maddələr şəklində qanunlara daxil edilir. Digər normativ-hüquqi aktlar «bənd» sözü yazılmadan bəndlərdən ibarətdir.

Normativ-hüquqi aktların məzmunca yaxın maddələri (bəndləri) fəsillərdə birləşə bilirlər. Məzmunca yaxın olan bir neçə fəsil bölmələrdə birləşə bilər.

Normativ-hüquqi aktların maddələri ayrı-ayrı hüquq normalarını əks etdirən bəndlərə, bəndlər isə yarımbəndlərə bölünə bilər. Maddə, bənd və yarımbəndlər daxilində abzaslara ayrılan hissələr ola bilər.

Məcəllənin daxili strukturu digər əsaslarla qurula bilər. Yəni, normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsinin məqsəd və səbəblərini, onun qarşısında duran əsas vəzifələri izah etmək zərurəti olan hallarda normativ-hüquqi akta giriş hissəsi yəni preambula verilir.

Zəruri hallarda normativ-hüquqi aktda istifadə edilən termin və anlayışların mənasını izah edən maddə həmin normativ-hüquqi akta daxil edilə bilər.

Normativ-hüquqi aktın fəsilləri və maddələrinin adları olmalıdır.

Həcmcə kiçik, fəsilsiz olan normativ-hüquqi aktın maddələri abzas ola bilər.

Normativ-hüquqi aktın strukturuna əlavələr daxil edilə bilər.

Məcəllənin, zəruri halda həcmcə iri normativ-hüquqi aktın strukturuna mündəricat daxil edilir. Aktın mətni sadə, ədəbi dildə verilməlidir. Köhnəlmiş, çoxmənalı söz və ifadələrdən, obrazlı sözlərdən epitet və metaforadan istifadə edilməsinə yol verilmir. Çünki onun hər hansı fakta, hala tətbiqi zamanı problemlər yarana bilər.

Hüquqi texnikanın elementlərindən biri də normativ-hüquqi aktların düzülüşü üsulları və ya normativ-hüquqi aktların sistemləşdirilməsi adlanır. Normativ-hüquqi aktların sistemləşdirilməsi hüquqi materialın nizamlanması, onun ayrı-ayrı bölmələrdə və hissələrdə yerləşdirilməsi, yəni lazımi normativ-hüquqi aktların axtarışını asanlaşdıran və onlara qanunçuluq tələblərinin yerinə

yetirilməsinə xidmət edən təsnifat verilməsi məqsədi daşıyır. Həmçinin, **normativ-hüquqi aktların sistemləşdirilməsi dedikdə** — hüquq normalarının qaydaya salınması və təkmilləşdirilməsinə yönələn fəaliyyət başa düşülür. Daxili planda sistemləşdirmə hüquqda kolliziya, yəni, ziddiyyətlərin və boşluqların aradan qaldırılmasına istiqamətlənmişdir.

Normativ-hüquqi aktların sistemləşdirilməsinə qanunvericilərin, hüquq tətbiqedicilərinin və bütün vətəndaşların ehtiyacı vardır.

Normativ-hüquqi aktların 3 sistemləşdirmə növü mövcuddur:

a) Məcəlləşdirmə (kodifikasiya);

b) İnkorporasiya;

c) Konsolidasiya. Bu bölgü hüquqi materialın düzülüşü prosesindəki fərqlərdən başlanğıc götürür. Gəlin bunların hamısı ilə ayrılıqda tanış olaq. Nədir məcəlləşdirmə?

Məcəlləşdirmə dedikdə — mövcud qanunvericiliyin dərinədən və hərtərəfli yenilən işlənməsi və ona yeni, əhəmiyyətli dəyişikliklərin edilməsi yolu ilə yeni sistemləşdirilmiş normativ-hüquqi aktın yaradılması üzrə dövlət hüquqyaratma orqanlarının fəaliyyətidir.

Məcəlləşdirmə aktları məzmun və adları baxımından aşağıdakı 3 növə bölünür:

a) əsaslar;

b) məcəllə;

c) nizamnamə, əsasnamə.

Əsaslar — müəyyən hüquq sahəsinin və ya dövlət idarəetmə sahəsinin, mühüm müddəalarını müəyyən edən normativ-hüquqi aktdır.

Məcəllə — ictimai həyatın hüquqi tənzimləmə tələb edən sahələrində qüvvədə olan məcəlləşdirmə aktlarının geniş yayılmış növüdür. Məsələn: Mülki Məcəllə, Əmək Məcəlləsi, Cinayət Məcəlləsi və s. nizamnamə, əsasnamə-yalnız qanunverici orqan tərəfindən deyil, həmçinin digər hüquqyaratma orqanları (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya nazirlər Kabineti) tərəfindən qəbul

edilən xüsusi «DİO-nun intizam nizamnaməsi»ni, «Polis Akademiyasının Nizamnaməsi»ni, «DİO-da xidmət keçmə haqqında Əsasnamə»ni göstərmək olar.

Məcəlləşdirilmiş böyük aktların qəbulu zamanı adətən ümumi və xüsusi hissələri ayırırlar. Qaydalar məzmunun yekcinsliyini tələb edir. Buna görə də maddə yalnız bircə hüquq normasını ifadə edir. Məcəlləşdirilən aktlarda maddələrdəki normativ material fəsilər və bölmələrlə birləşdirilir. Qaydalar həmçinin ümumiliyi, məntiqi ardıcılığı və s. tələb edir. Odur ki, maddənin təchizat üsulu fəsil və bölmələrin başlıqlarla keçirilməsi, nömrələnməsidir.

İnkorporasiya — qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların məzmununu dəyişdirmədən müəyyən qaydada toplularda və ya külliyatda birləşdirilməsidir.

İnkorporasiyanı hüquq normasını ləğv etməyə, dəyişdirməyə və ya yeni norma müəyyən etməyə səlahiyyəti olmayan orqan (Ədliyyə Nazirliyi) aparır. O, yalnız hüquqyaratma orqanının etdiyi dəyişiklik və əlavələri topluda əks etdirir.

İnkorporasiya rəsmi və qeyri-rəsmi olur.

Rəsmi inkorporasiya — hüquq normalarının səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların məcmusunun nəşri yolu ilə qaydaya salınmasıdır. Bu orqanlar tərəfindən nəşr edilən qanunvericilik topluları rəsmi xarakter daşıyır.

Rəsmi inkorporasiyanın iki növü mövcuddur:

- a) Xronoloji inkorporasiya.
- b) Predmet üzrə inkorporasiya.

Xronoloji inkorporasiya — sistemləşdirmə forması olub, normativ-hüquqi aktların qaydaya salınmasıdır. O, normativ-hüquqi aktların dərc olunduğu və qüvvəyə mindiyi vaxt əsasında aparılır.

Predmet üzrə inkorporasiya – qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların predmet əlaməti üzrə (hüquq sadələrinə, institutlarına) görə qaydaya salınmasıdır. Qeyri-rəsmi inkorporasiya - xüsusi hüquqyaratma səlahiyyətləri olmayan təşkilatlar və ayrı-ayrı vətəndaşlar tərəfində (təhsil müəssisələri, alimlər) qanunvericiliyin zahiri işlənməsidir. Bu inkorporasiyanı təşkilatlar və şəxslər öz təşəbbüsü ilə aparırlar. O, normativ-hüquqi aktların dərc edilmə forması deyil.

Qeyri-rəsmi inkorporasiyanın praktiki əhəmiyyəti onun məlumat-informatik xarakter daşmasıdır. Bu cür sistemləşdirmə nəticəsində də qeyri-rəsmi xarakter daşıyan qanunvericilik topluları yaradılır. Burada hüquq normaları bir fəaliyyət növünə aidlik əlaməti ilə buna daxil edilir. Normativ-hüquqi aktlar həm bütöv, həm də çıxarış üsulu ilə bura daxil edilir. Bu cür toplular adətən hüquqi vəsait kimi müvafiq dövlət orqanlarında çalışanlar üçün lazımdır.

Konsolidasiya — sistemləşdirmə forması olub, ictimai münasibətlərin eyni sahəsində fəaliyyət göstərən bir neçə normativ-hüquqi aktın məzmunu dəyişilmədən vahid normativ-hüquqi aktda birləşdirilməlidir.

Konsolidasiya nəzərə çarpacaq xüsusiyyəti onun məcəlləşdirmə və inkorporasiyanın bəzi cəhətlərini özündə əks etdirməsidir. Konsolidasiya aktı toplu xarakterli normativ-hüquqi aktdır. O, bu cəhətdən məcəlləşdirməyə oxşardır. Normativ-hüquqi aktların sistemləşdirilməsi ilə cəmiyyətdə ictimai münasibətlər tənzimlənməsində effektiv nəticələr əldə etmək təcrübi cəhətdən mümkün olur. Qanunvericilik əhalinin geniş təbəqəsi üçün açıq olmalıdır. Onlar ilkin mənbədən özlərinin hüquq və azadlıqlarını, habelə, dövlətin və cəmiyyətin tələblərini bilməlidirlər. Normativ-hüquqi aktların bu cür sistemləşdirilməsi əhalinin lazımi hüquq mədəniyyətinə və hüquq tətbiq edənlərin peşəkar hüquq mədəniyyəti səviyyəsinə yetişməsinə imkan verir.

Normativ-hüquqi aktların sistemləşdirilməsi elmi prinsiplərə və elmi metodlara əsaslanmalıdır. Məlumatların axtarışı və aktiv istifadəsi şəxslərdən müəyyən bacarıq və vərdiş tələb edəcək. Lakin avtomatlaşdırılan informasiya axtarış sistemlərinin yaradılması, normativ-hüquqi aktların, bu informasiyadan yararlanan işlərin personal kompüterdə təmin edilməsi problemlərini xüsusilə aktuallaşdırır.

Qanunvericinin iradəsi texniki-hüquqi üsullarla ifadə olunur. Onlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

a) mümkün hüquqi faktların ümumiləşdirilmiş anlayışla əhatələndiyi abstrakt üsul;

b) sadalanma və yaxud faktiki şəraitin yaradılmasının mümkün olduğu kaziustik üsul.

Abstrakt üsul hüquq mədəniyyətinə daha müvafiqdir. Lakin bəzən normativ-hüquqi aktın göstərişi kauzistik olmadan keçinmək mümkün deyil.

Hüquq normasının elementlərinin şərh edilməsinin üç üsulu vardır: birbaşa, istinad, blanket. Birbaşa ifadə üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, normativ-hüquqi aktın maddəsində hüquq normasının hər üç ünsürü (hipoteza, dispozisiya, sanksiya) ifadə olunur. Burada hüquq normasının məntiqi quruluşu normativ-hüquqi aktın maddəsinin quruluşu ilə üst-üstə düşür.

İstinad isə digər normalar istinadən deməkdir.

Blanket ifadə üsulunun mahiyyəti bundan ibarətdir ki, bu üsula görə normativ-hüquqi aktın maddəsində yalnız müəyyən qaydaları pozmağa görə məsuliyyət müəyyən edilir. Belə maddələrdə hipoteza və sanksiya mövcuddur, dispozisiyanın adı çəkilir, məzmunu açıqlanmır.

Məsələn; Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 358-ci maddəsində deyilir: «Döyüş, xüsusi və nəqliyyat maşınlarını idarəetmə və istismar qaydalarını pozma və ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır və ya ağır zərər vurduqda — **iki ilədək azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır**». Burada adı çəkilən qaydaları aydınlaşdırmaqdan ötrü maşını idarəetmə və istismar qaydalarının əks olunduğu xüsusi hüquqi aktlara müraciət etmək lazımdır.

Müasir şəraitdə tək-cə hüquqi texnikanın qaydalarına əməl etmək deyil, həm də qanunvericilikdə ümumi üslubu saxlamaq çox mümkündür. Onun deklarativ qaydalarla, çağırışlarla, müraciətlərlə və s. yüklənməsi ictimai münasibətlərə hüquqi təsir vasitələrini deklarasiya edir.

NƏTİCƏ

Hüquqyaratma öz məzmununa görə zəngin hadisə, ümumi davranış qaydalarının formalaşdırılması üzrə mürəkkəb fəaliyyətdir. O, öz xarakterinə görə eynicinsli deyildir. Bununla belə, mən burada hüquqyaratmanın növlərini fərqləndirdim. Məsələn; səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqyaradıcılığı.

1) bilavasitə xalqın hüquqyaradıcılığı (referendum);

2) normaların sanksiyalaşdırılması (bu zaman onların yaradılması prosesi dövlət orqanlarından kənarında baş verir. Lakin, mən dərk elədim ki, bununla hüquqyaratmanın sərhədləri zahirən məhdudlaşdırılmır. Əks təqdirdə bu spesifik və böyük əhəmiyyətli prosesin məhdud dərk edilməsi üçün təhlükə yarana bilər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2002.
2. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 14.01.2000-ci il.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. 01.09.200-cü il.
4. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Dərslik. Polis Akademiyası. Bakı, 2007.
5. **Xropanyuk**. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 2007.
6. **Lazerev**. «Ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 2006.
7. **Aqşin Quliyev**. Hüquq ensiklopediyası.
8. 100 suala 100 cavab. Metodik vəsait.
9. **Piqolkin** «Podqotovka proektov normativnom akt».